

Tartu Ülikool

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Filosoofia ja semiootika instituut

Filosoofia osakond

Tiina Suur

ATEISM THOMAS HOBBSI FILOSOOFIAS

Bakalaureusetöö

Juhendaja: dots. Roomet Jakapi

Tartu

2018

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Thomas Hobbesi elu.....	6
2. Hobbesi materialism ja riigiteooria ning nende seos Jumalaga	8
2.1 Materialismi tähendus	8
2.2 Jumala kui algpõhjuse problemaatilisus.....	10
2.3 Jumala materiaalsus	11
2.4 Hobbesi riigiteooria ja loomuseisund	12
2.5 Riigiteooria ja loomuseaduse seos Jumalaga.....	13
3. Surmajärgse elu käsitlus	15
3.1 Mis oli Hobbesi jaoks surm?	15
3.2 Teooria surmajärgse elu kohta	16
3.3 Erinevused tavakristlike arusaamade ja Hobbesi surmajärgse elu käsitluse vahel	17
3.4 Hingekäsitlus	18
3.5 Hobbesi kaasaegsete filosoofide käsitlused hingest.....	19
3.6 Käsitlus põrgust	20
3.7 Hobbesi kaasaegsete autorite käsitlused surmajärgsest elust.....	21
4. Järeldused Hobbesi ateismi kohta	24
Kokkuvõte.....	27
Kasutatud kirjandus.....	28
Summary.....	30

Sissejuhatus

Käesoleva lõputöö eesmärgiks on selgitada välja, kas 17. sajandi filosoofi Thomas Hobbesi teooriates ning ideedes on leida ateismi või mitte. Selle väljaselgitamiseks esmalt seletan, mida tähendas ateism 17. sajandil ning mida see tähendab tänapäeval. Säärase eristuse väljatoomine on oluline, sest mõistmaks kõne all oleva filosoofi ideesid, tuleb mõista ka konteksti, kus need mõtted on tekkinud. Tänapäevast definitsiooni on vajalik teada, sest mõtisklemine Hobbesi filosoofia üle toimub praeguse aja kontekstis. Siinkohal on tegemist kahe eri ajastu konteksti kokkusulamisega ning arusaamatuste ja möödarääkimiste vältimiseks on tarvilik nende selgepiiriline eristamine.

Esmalt toon välja Hobbesi kaasaegse filosoofi Michael Dau seisukoha, mida mõisteti ateismi all 17. sajandil. Tema järgi võis ateismi tol ajal jagada praktiliseks, mis tähendab pahedele ja ihadele järgi andmist, ja spekulatiivseks ehk teoreetiliseks. Praktilise ateisti tunnustena tõi Dau välja kaheksa punkti: imede eitamine või nendes kahtlemine, piibli tõepärasuse kahtluse alla seadmine, taeva ja põrgu olemasolus kahtlemine, preestrite ja jutluste mittesallimine, hoolimata ateistlike argumentide kasutamisest end ateistiks mittepidamine, ateismi kritiseeriva kirjanduse laitmine, kiriku tegevuse ja heategevuse halvustamine. Praktilisi ateiste võis Dau järgi leida ka kristlikest kogukondadest. Osasid neid tunnuseid võiks rakendada ka teoreetilisele ateistile, ent Dau järgi on praktiline ateist keegi, kes küll omab mõnda nendest tunnustest, kuid ta ei ole seda kõike väga sügavuti läbi mõelnud ning tema ateistlikkus võib pärineda vähestest teadmistest pühakirja kohta. Dau seisukoht oli, et vaevalt võis end keegi tol ajal päriselt ateistiks pidada, sest ateism ei olnud filosoofiliselt argumenteeritud positsioon, vaid see väljendus inimese läbimõttlemata seisukohtades või tema käitumises. (Friedenthal 2012: 224, 225, 226)

Teisena selgitan, kuidas saadakse aru ateismi mõistest praegusel ajal, 21. sajandil. Tänapäeval on ateismi kohta võimalik leida väga palju eri tähendusi. Seda on defineeritud näiteks kui psühholoogilist seisundit, milles inimesel puudub usk Jumalasse või jumalatesse. Samas on seda defineeritud tuginedes teismile, mis on väide, et Jumal eksisteerib ja ateism oleks siis selle vastand, et Jumalat ei eksisteeri. Käesoleva lõputöö raames tegin subjektiivse valiku ning defineerin ateismi toetudes *Stanfordi filosoofiaentsüklopeediale* (ingl k *Stanford Encyclopedia of Philosophy*), mille järgi filosoofias on ateismi populaarseim tähendus selline, et see on metafüüsiline väide, et Jumalat või jumalaid ei eksisteeri. (Draper 2017)

Hobbesi on tihtipeale kutsutud ateistiks, nii tema eluajal kui ka peale tema surma, ent sellel sõnal on erinevad tähendused eri ajastutel. Kui tänapäeval võiks väita, et ateist on

keegi, kes eitab Jumala olemasolu, siis 17. sajandil nii ei olnud. Hobbesi kaasaegsed kriitikud arvasid siiski, et ta usub Jumala olemasolusse, kuid see polnud nende jaoks piisav, et Hobbes võiks end kristlaseks pidada. Nende arvates oli ta pigem kaheldav kristlane. Samas mõned teised kriitikud tema kaasajast on arvanud, et ta hoopis eitab Jumala olemasolu. Selline väide tundub vastuoluline, kuna oma teostes on Hobbes tihtipeale välja toonud Jumala eksisteerimise, samas on võimalik tema kirjatükkidest ridade vahel välja lugeda kahtlust Jumala olemasolu kohta või lausa selle eitust.

Näiteks on Hobbes kaitsenud Jumala olemasolu kosmoloogilise argumendiga, mis seisneb selles, et kõigel, mis maailmas juhtub, peab olema põhjus. Iga sündmuse põhjus vajab omakorda põhjust ning seda rada pidi tagasi minnes jõutakse välja maailma algpõhjuseni, milleks ei ole ega saagi olla, miski muu kui Jumal. Samas sellega Hobbes piirdubki. Ta väidab, et Jumala kohta ongi võimalik teada vaid seda, et ta eksisteerib, sest kuna tegemist on Jumalaga, on ta inimõistuse jaoks hoomamatu ning inimestel pole võimalik temast mingit ettekujutust või teadmist omada. (Duncan 2017)

Seega on tänapäeva mõistes Hobbesi võimalik käsitleda deistina - inimesena, kes usub, et Jumal eksisteerib, ent ei sekku maailma kulgu ega inimeste ellu. 17. sajandil võeti sellist arusaama ateismina, kuna see läks vastuollu valitseva kristliku arusaamaga, mille järgi Jumal on olemas, valitseb aktiivselt maailma üle ja sekkub inimeste ellu. Kui käsitleda Hobbesi deistina, siis oli ta ikkagi skeptiline paljude religioosete ideede koha pealt. Näiteks võib tuua Hobbesi seisukoha unenägude ning visioonide ja nägemuste kohta. Kui tekiks olukord, kus inimene arvas end olevat kogunud nägemust ning mida ta tõlgendas usulise kogemusena, siis nende kohta leidis Hobbes, et on võimalik, et sellisel kujul usulisi kogemusi tegelikult ei eksisteeri. Mida selleks peetakse, on tegelikult lihtsalt uni, mida on raske eristada nägemusest, sest inimese uni on piisavalt nõrk ning seetõttu ta ei pruugi teha vahet unenäol ja nägemusel. Siinkohal on oluline veel välja tuua, et nõrk uni tähendab seda, et inimene on unenäo ja ärkveloleku vahepeal, ehk ei maga piisvalt sügavalt, mis võib olla põhjustatud stressirohkusest ajast ning mis omakorda võib inimese segadusse ajada seoses sellega, kas ta näeb und või mitte. Sellisel seisukohal olek kahandab võimalust, et inimesed usuksid teiste inimeste nägemusi, sest need nägemused osutuvad hoopiski unenägudeks, millel on loomulik ning mõistuslik seletus olemas. Samas Hobbesi jaoks ei välista see seda, et Jumal võiks tõepoolest inimestega individuaalselt nägemuse teel ühendust võtta. (Duncan 2017)

Järgnevalt annan ülevaate oma lõputöö struktuurist. Esimeses peatükis annan ülevaate Thomas Hobbesi elust, et oleks kergem mõista, millest mõjutatuna ta oma

arusaamad on kujundanud. Teises peatükis käsitlen teemat, milleks on Hobbesi materialism. Selle jaoks toon välja, milles täpsemalt seisneb tema materialism, kas ja kuidas väljendub selles võimalik ateism. Lisaks selgitan samas peatükis Hobbesi riigiteooriat ning seda, kuidas see on seotud antud lõputööga ning missuguseid seoseid võib sealt leida ateismiga. Seda selle pärast, et see on üpriski sekulaarne riigiteooria, mis tähendab, et oma väidete kinnitamiseks ei ole Hobbes kasutanud jumalikku autoriteeti, vaid on need ära põhjendanud tuginedes ilmalikele ja inimlikele vajadustele. Täpsemalt, miks peab eksisteerima ilmalik võim jumaliku võimu kõrval, mis seos on sellele loomuliku seisundiga - Hobbes ei põhjenda seda kõike mitte Jumalaga või eeldustega saada peale surma taevariiki, vaid teistsuguste põhjendustega. Kui Hobbes suudab oma riigiteooria ära põhjendada viitamata igasugusele jumalikule võimule, võib see näidata küll, et sellises käsitluses leidub ateismi. Kolmandas peatükis arutlen teema üle, milline on tema käsitlus surmajärgsest elust. Surmajärgse elu temaatika valisin selle pärast, et selles tekib väga huvitav vastuolu materialismiga. Kui kõik on materiaalne või kehaline, siis kuidas on võimalik, et eksisteerib surmajärgne elu? Lisaks, Hobbesi vaated erinevad kohati päris suuresti tavakristlikest vaadetest. Neljandas peatükis toon välja järeldused, mille tegin Hobbesi ateismi kohta tuginedes eelpool kirjeldatud materjalile.

1. Thomas Hobbesi elu

Hobbes sündis 5. aprillil 1588 Inglismaal, Malmesbury külas. Ta sündis enneaegselt ning oma autobiograafias on ta öelnud, et ta sündis kaksikuna ning tema kaksikuks oli hirm. Tema emast ei ole palju teada, tema isa oli alkohoolikust anglikaani vaimulik, kes põgenes Malmesburyst umbes samal ajal, kui Hobbes läks õppima Magdalen Halli Oxfordis. Oma haridusteed alustas Hobbes nelja-aastasena. Oxfordi mineku ajaks oskas ta juba ladina ja kreeka keelt, lisaks tundis aritmeetikat. Ta oli teistest poistest veidi noorem, kes seal õppisid, ent sellest hoolimata läks tal seal hästi. Veebruaris 1608 lõpetas ta kooli ning koolidirektori soovitusel läks tööle William Cavendishi juurde, et õpetada tema poega Williamit. 1614 aastal läksid nad koos reisima ning see oli esimene kord, kui Hobbes välismaal viibis. Nad käisid Pariisis, Veneetsias, Roomas ning Napolis. 1615 jõudsid nad Inglismaale tagasi. Aastatel 1620 kuni 1630 töötas Hobbes endiselt Williami heaks. Lisaks oli ta aktsionär Virginia Kompaniis, mis oli üks esimesi kompaniisid, mis tahtis Ameerika koloniseerida. 1628 suri William ning Hobbes läks tööle Gervaise Cliftoni juurde, kes oli nende naaber. Hobbes on öelnud, et aastad, mil ta töötas Williami juures, olid tema elu õnnelikumad aastad. 1629-1630 läks Hobbes Cliftoni pojaga reisima, see oli tema teine välismaa reis. Selle jooksul tegi ta tutvust Pythagorase teoreemiga Eukleidese geomeetrias ning see on suuresti mõjutanud tema kirjutamisstiili. Kuna talle hakkas geomeetria rangus ja selgepiirilisus väga meeldima, hakkas ta ka oma kirjutistes kasutama ranget ja selget stiili. Mis talle eriliselt geomeetria juures meeldis, oli meetod, milles selgitatakse definitsioone ning nendest tehakse loogilisi järeldusi. Kui ta jõudis tagasi Inglismaale, palgati ta uuesti Cavendishide poolt ning ta viis nende teise poja reisima Prantsusmaale ja Itaaliasse. Selle aja peale oli Hobbes neljakümnendatesse jõdnud ega suutnud enam noore Cavendishiga sammu pidada ning süvenes hoopis füüsika printsiipidesse. Ta oli eriliselt huvitatud aistingutest. Selleks, et aru saada aistingutest, tuli mõista seda, et kui kõik liiguks sama kiirusega samas suunas, siis ei leiduks ühtegi viisi eristamiseks ühte asja teisest, mille tulemusena ei saaks tekkida ühtegi aistingut. Sellest tulenevalt asus Hobbes seisukohale, et kõige põhjuseks on erinevus liikumises. Alates 1640ndatest aastatest edasi teemad, millest Hobbes kirjutas, olid teadus, religioon ja poliitika. Siis kirjutas ta oma teose *The Elements of Law, Natural and Politic*, milles ta eistas oma esimese poliitikateooria ning osa oma arusaamast inimloomusest. Raamatu esimene osa, „Humane Nature“, andis materialistliku ja naturalistliku ülevaate aistingutest, kujutlusvõimest, emotsioonidest ja ratsionaalsusest. Raamatu teine osa, „De corpore politico“ rääkis eri liiki valitsustest, nagu monarhia, aristokraatia ja demokraatia.

1640. aasta teisel poolel tundis Hobbes, et tal ei ole enam Inglismaal ohutu elada, eriti oma väljaütlemiste tõttu teoses *Elements of Law* ning ta lahkus Inglismaalt Pariisi. Seal ta kirjutas kommentaarid René Descartes'i *Meditatsioonidele*, mis avaldati 1641. Hobbes oli karm kommentaator, eriti kuna tema ja Descartes'i vaated erinesid suuresti: Hobbes oli monist, materialist ja empirist ning Descartes seevastu dualist ja ratsionalist.

Aastal 1647 oli Hobbes väga haige ning sellest ajast alates hakkasid ta käed värisema, mis mõne aasta möödudes päädis sellega, et ta ei suutnud enam oma nimegi loetavalt kirjutada. Hobbes suri 4. detsembril 1679 Inglismaal. (Martinich 2005: 4-9, 12, 14-15)

2. Hobbesi materialism ja riigiteooria ning nende seos Jumalaga

Huvitav on välja tuua, et Hobbes oli materialist ja empirist. Siit nähtub ka üks näiv suur vastuolu Hobbesi puhul – nimelt oli ta materialist ning samal ajal kirjutas ta Jumalast ja surmajärgsest elust. Samas nende vastuolude näol leidis ta ka vähemalt enda jaoks rahuldavad vastused. Lisaks, tema riigiteooria on väga ilmalik ning selle järgi saab inimühiskond hakkama ka ilma jumaliku võimu sekkumiseta. Käesolevas peatükis annan ülevaate tema materialistlikust maailmavaatest ja riigiteooriast ning selgitan, mil viisil on need seotud tema enda seisukohaga Jumala suhtes.

2.1 Materialismi tähendus

Esmalt selgitan, miks on oluline siinkohal välja tuua see, et Hobbesi puhul oli tegemist empiristiga. Empirism on tunnetusteooria osa, mille järgi igasugune teadmine maailmas olemasolevast põhineb kogemusel (Saarinen 1996: 364). Mõistes, et Hobbesi jaoks kogu teadmine pärineb kogemusest, on ka veidi selgem, miks oli ta materialist. Selle seisukoha järgi kõik, mis on teatav, on kogetav; kogetav omakorda on meelte kaudu välismaailmast kättesaadav ning meelte kaudu kättesaadav üldjuhul koosneb aineist. Samas on ka empirismil mitmeid eri allharusid, ent siinkohal ma neid ei käsitle, sest need pole käesoleva lõputöö jaoks olulised. Hobbesi maailmavaate jaoks täiendavad ning kindlustavad üksteist empirism ning materialism. Hobbesi empirism väljendub selgelt tema arusaamas sellest, kuidas midagi kogetakse. Tema jaoks on aistingu põhjustajaks kehaväline stiimul, mis surub tunnetusorganile. Kehavälise stiimuli mõju tunnetusorganile põhjustab teistsugust liikumist või mõju närvides ning edasi liiguvad välise stiimuli poolt põhjustatud liikumised närvidest ajju või südamesse, kus tekib väike vastupanu nendele ning kuna selle vastupanu jõud on suunatud väljapoole, paneb see inimese või looma mõtlema, et eksisteerivad kehavälised objektid. (Martinich 2005: 33, 34)

Järgmisena võtan vaatluse alla materialismi. Üks viis materialismi seletamiseks on läbi selle vastandi, idealismi. Idealism on seisukoht, et kõige aluseks, mis maailmas eksisteerib, on midagi mentaalset, näiteks mõistus või hing (Guyer, Horstmann 2018). Seega materialism on filosoofiline positsioon, et maailm on olemuselt aineeline ning kõik muu tuleneb sellest, ka mõistus tuleneb aineist. Hobbes leidis, et kogu reaalsus on materiaalne. Keha on miski, mis täidab ruumi, aga samas see ei ole ruum. Kehal on mõõtmed, milleks on pikkus, laius ja sügavus. Lisaks oli Hobbes seisukohal, et mingi keha liikumine saab olla põhjustatud vaid mõne teise keha liikumisest. Oluline on ka märkida, et tema näol on

tegemist determinismi pooldajaga, mis tähendab, et tema jaoks on igal sündmusel liikuv põhjus, mis määrab kindlaks selle tulemuse. (Martinich 2005: 24, 25)

17. sajandil ei olnud materialism kõige populaarsem filosoofiline positsioon. Tekib küsimus, mille tõttu Hobbes seda pooldas. Hobbes põhjendas oma seisukohta tuues vastuväited mittemateriaalse või mittekehalise olemasollu uskujate teooriatele. Kui idealismi seisukoht on, et kõige aluseks on miskit mentaalset ning mittekehalist ja sellest omakorda tulenevad materiaalsed asjad, siis Hobbesi jaoks see väide pole aktsepteeritav, kuna selles eksisteerib loogiline vasturääkivus. Tema vastuväide on, et propositsioon „substants on mittemateriaalne“ on väär, sest selles on vastuolu. „Substants“ on mõiste, millega tähistatakse midagi kehalist, materiaalselt, seega ei ole võimalik väita, et midagi materiaalselt on mittemateriaalne. (Duncan 2017)

Teine viis, millega Hobbes mitteainelise olemasolu pooldajaid ründab, on selline, et kui näiteks idealistid väidavad, et eksisteerib inimene, kellel on keha ning kes mõtleb, siis on võimalik, et mõtlemine saab olemas olla ka ilma inimese kehata. Samasugust vastuväidet saab kasutada ka dualistide puhul, näiteks Descartes oli dualist. Dualismi järgi on keha ja hing mõlemad olemas ning teineteisest lahutatavad (Saarinen 1996: 111). Hobbesi jaoks on see lähenemine vigane, sest et kui on võimalik rääkida A-st ja B-st ning saab mõelda A-st ilma B-ta, siis võib järeldada, et A võib eksisteerida ilma B-ta. Hobbesi jaoks sellist seost ei eksisteeri. Võimalikkus ei tähenda tema jaoks veel olemasolu. (Duncan 2017)

Seega põhjendab Hobbes oma seisukohta materialismi suhtes sellega, et väidab, et eksisteerib loogiline vastuolu väites „aine või substants on materiaalne“ ning kuna filosoofias tugineb väga palju loogikale, on see põhjendus tema jaoks piisav. Iseenesest on see argument siiski üpris nõrk, sest selle lause saaks kuidagi ümber sõnastada ja siis poleks tegemist vasturääkivusega, ning see vajaks enda kõrvale ka teistsugust väidet, millega materialismi toetada ning selleks toob Hobbes väite, et millegi võimalikkus ei tähenda veel selle kindlat olemasolu. Sama võiks aga öelda mõni idealist või dualist tema materialismi kohta – nende jaoks on see, millel kõik tugineb, midagi mittemateriaalselt ning materiaalselt kaasneb sellega, seega võiks väita, et kuna mittemateriaalne on kindlalt olemas, siis see ei tähenda, et materiaalne ka kindlalt eksisteerib. Seega ei ole Hobbesi toodud materialismi toetavate väidete näol tegemist väga tugevate argumentidega, sest nendele saab tuua omakorda mitmeid vastuväiteid, ent Hobbesi jaoks olid need piisavad veenmaks vähemalt teda ennast selles, et eksisteerivad vaid kehalised asjad.

2.2 Jumala kui algpõhjuse problemaatilisus

Eelpool sai välja toodud, et Hobbes oli seisukohal, et ühe keha liikumist ei saa põhjustada miski muu, kui mõne teise keha liikumine ning et iga mingi keha liikumine toob endaga kaasa teatud tulemuse. Tuginedes nendele kahele arusaamale ning materialismile, läks Hobbes tol ajal üldiselt levinud arvamusest isegi nii kaugele, et väitis, et Jumal on kõige algpõhjus, ent samal ajal ei saa ta olla liikumatu, mis peaks olema algpõhjuse põhiomadus. Tema seisukoht tugineb järgnevale mõttekäigule. Kui keha on liikumatu, siis ei saa see ennast liikuma panna, sest vaid kehad, mis liiguvad, saavad liikumist põhjustada. Hobbes võttis omaks sellise mõttekäigu, sest ta nõustus Galileo Galilei printsiibiga, mille järgi kõik kehad, mis on liikumatud püsivad liikumatuna ja kehad, mis on liikumises püsivad liikuvatena, kuniks neid pole mõjutatud teiste kehade poolt. Seega ei saa Hobbesi järgi eksisteerida ühtegi iseliigutajat (ingl k *self-mover*), sest kui oletada, et eksisteerib keha, millel on omadus end ise liikuma panna, siis peaks see keha olema kogu aeg liikumises olnud, sest kui tal see omadus on, siis selle omaduse mõju rakendub kehale koheselt. Ent siis ei saaks see keha mitte millestki tingituna üks hetk lihtsalt liikuma hakata, kuna kui ta varem ei liikunud, siis tal varem puudus see liikumise omadus ja järsku ühel hetkel tal ei saa seda omadust ka mitte millestki tingituna tekkida, sest sel juhul oleks keha ise selle omaduse põhjustajaks, mis tähendaks, et ta tekitaks iseenese, mis Hobbesi järgi pole võimalik. Seega, kui ei eksisteeri ühtegi iseliigutajat, ei saa ka Jumal olla iseliigutaja, ent siis peab Jumalal olema ka miski, mis on tema olemasolu põhjustajaks. Samas on Hobbes kirjutanud, et Jumala olemasolu tõestab põhjuslikkuse printsiipi, mille järgi on Jumal kõige algpõhjus. Täpsemalt on tegemist kosmoloogilise argumendiga, mis tähendab, et kõigel, mis on olemas, peab olema põhjus, ja selleks algpõhjuseks on Jumal. Segaseks jääb, mis siis on Jumala enda algpõhjuseks. Seda selgitab Hobbes niimoodi, et Jumal on igavene. Kui Jumalal pole ei algust ega lõppu, ei pea tal ka olema algpõhjust. (Martinich 2005: 202-204) Ent siinkohal tekib vasturääkivus, sest kui Jumal ei ole iseliigutaja ja kõik, mis midagi põhjustab, on liikuv, ei saa Jumal olla kuidagi kõige algpõhjus, sest ta vajab ise midagi, mis on tema liikuma pannud ja seega tema eksistentsi põhjustanud. Jumala üheks põhiomaduseks on peetud liikumatust, ent Hobbesi jaoks peab kõik olemasolev olema liikumises, seega on arusaamatu, kuidas saab tema jaoks Jumal eksisteerida. Ent konkreetsemat lahendust Hobbes sellele probleemile ei pakkunudki, vaid väitis, et Jumal on inimhõimustusele hoomamatu. (Martinich 2005: 25, 26, 27)

2.3 Jumala materiaalsus

Hobbes oli materialist, kelle jaoks kõik, mis on olemasolev, on kehaline. Ent 17. sajandil valitsev kristlik ettekujutus Jumalast oli selline, et Jumal on kõikvõimas, igavene, kõige looja ning ulatuseta ehk kehatu. Hobbes leidis, et kindlalt saab Jumala kohta väita vaid seda, et ta on olemas.

Samas ei nõustu Hobbes sellega, et Jumal on kehatu. See ei sobitu tema materialismiga, mille järgi kõik olemasolev on kehaline. Seega peab ka Jumal olema materiaalne, mida ta Hobbesi käsitluses ka on. Hobbes väidab, et Jumal on kehaline, ent talle ei tohi omistada omadusi, mis harilikult kehadega kaasas käivad, nagu näiteks see, et keha peab kuskil asuma ja et tal peavad osad olema. Vastupidi, selliseid omadusi Jumalal ei ole, kuna ta on inimõistuse jaoks kättesaamatu ning inimene ei saagi teda kunagi mõistma. (Martinich 2005: 205)

Siit nähtub, et Hobbesi materialistlikku maailmapilti sobitub kehaline Jumal seeläbi, et tema kehalisus jääb inimeste jaoks hoomamatuks. Selline arusaam iseenesest on vastuoluline, sest kehad on midagi, millel on alati ulatuvus ning teatud omadused, mis teevad kehas keha. Ent Hobbesi jaoks on võimalik, et Jumala puhul on kehalisuse või materiaalsusega teisiti, see on tal olemas, ent inimestele mõistetamatu kujul. Tekib küsimus, kui Jumala puhul on kehalisus midagi inimestele hoomamatut, siis kas see ikkagi on kehalisus? Või kas selle kehalisuse asemel ei või siiski olla midagi mittemateriaalset? Hobbes ei põhjenda piisavalt ära oma seisukohta ning jätab otsad lahtiseks väites vaid, et Jumal on mõistuseülene. Siinkohal võib ridade vahelt lugeda välja seda, et Hobbesil puudus täielik vastus antud küsimusele (isegi kui ta enda jaoks oli selle piisavalt ära põhjendanud), vastasel korral oleks ta püüdnud seda rohkem lahti mõtestada. Kohati tundub, et kuna Hobbes on lõppkokkuvõttes küsimused, mis Jumalaga seonduvad, üpris segaselt ja mittetäielikult ära seletanud, et võibolla teda tegelikult nii väga ei huvitanudki Jumala temaatika, ta lihtsalt käsitles seda, kuna ajastu oli selline, mil selleks, et üldse millestki filosoofilisest kirjutada, pidi ka Jumalat käsitlema. Järgnevas peatükis nähtub, et oma riigiteooria on Hobbes väga detailselt lahti võtnud ning ratsionaalselt ära põhjendanud, erinevalt Jumala temaatikast. Samas on ka võimalik, et Hobbes oli tõepoolest lihtsalt väga ratsionaalne deist – ta uskus Jumala olemasollu, ent vaid sinnamaani, et Jumal lõi maailma ning rohkem sellesse ei sekku ning küsimused, mis tema teooriates on segaseks jäänud, on võimalik tõepoolest vastata lihtsalt sellega, et Jumala mõistuseülesuse tõttu jäävad need vastused inimõistuse jaoks alatiseks hoomamatuks.

2.4 Hobbesi riigiteooria ja loomuseisund

Parema ülevaate saamiseks Hobbesi riigiteooriast on tarvilik mõista, millele ta selle rajab. Käesolevas alapeatükis annan üldise ülevaate tema riigiteooriast ning selle olulisimatest punktidest, et oleks mõistetav, miks see on oluline käesoleva lõputöö jaoks. Üheks olulisimaks punktiks selles on loomuseisund (vahel nimetatakse ka loodusseisundiks), mille olemasolu on Hobbesi järgi võimalik inimloomuse tõttu. Loomuseisund on olukord, kus puudub igasugune valitsus ning sellega kaasnev võim, iga inimene seisab vaid iseenda eest ning taotleb enese säilimist ning heaolu. Seal on kõik inimesed omavahel võrdsed ning seetõttu ka üksteisele vaenlased, kuna puudub igasugune kontroll ning ka vastutus, kui üks inimene peaks teiselt midagi ära võtma. (Cohen 2014: 65) Loomuseisund on hüpoteetiline olukord, kordagi ei väida Hobbes, et selline seis oleks päriselt eksisteerinud. Põhjus, miks Hobbes eeldab, et loomuseisund on võimalik, seisneb inimloomuses. Inimestel on loomu poolst omandus januneda võimu järgi. Võim on Hobbesi jaoks käesoleva hetke võimalused kindlustada endale tulevikus paremad tingimused. Selle vaatevinkli alt on võim vahend saavutamaks midagi muud. Teine viis, kuidas Hobbes mõistab võimu, on selline, et inimesed tahavad võimu, et olla teistest üle, et olla austatud. (Cohen 2014: 66-68) Loomuseisundi kirjeldamiseks saab veel välja tuua, et seal puudub igasugune usaldus inimeste vahel, sest eksisteerib pidev ebakindlus teiste isikute suhtes, sest ükskõik kes võib iga hetk minna teise juurde ning võtta ära teiselt tema kättesaavutatut. Seega elatakse pidevas hirmus teiste inimeste ees, puudub igasugune omand ning inimesi vaevab pidev ebakindlus. (Cohen 2014: 76, 77)

Hobbes taotleb oma loomuseisundi kirjeldamisega seda, et oleks mõistetav, miks eksisteerib inimühiskonnas ilmalik võim ehk valitsus. See on olemas selleks, et tagada ühiskonnas rahu ning inimeste omavaheline läbisaamine. Hobbesi järgi saavad inimesed loomuseisundist välja tulla mõistuse ja hirmu läbi. Hirm on miskit, mis neil kogu aeg teadvuses eksisteerib, hirm oma elu eest ning see on ebameeldiv tunne ning mõistus on see, mis viib inimesed sinnamaale, et nad mõistavad, et on tarvis sellest hirmust vabaneda. Hobbes paneb paika oma teoses *Leviathan* loomuseadused, mille abil inimesed saavad loomuseisundist väljuda.

Loomuõigus on vabadus otsustamiseks, mis on parim viis kasutada oma võimu säilitamiseks oma elu. Vabaduse tähendus on väliste takistuste puudumine. Loomuseadus on üldine reegel, mis keelab inimesel teha midagi, mis on kahjulik tema elule. Järgnevalt toon välja kaks esimest loomuseadust.

Esimene loomuseadus: püüdke rahu ja järgi seda.

Teine loomuseadus: inimesed peaksid loobuma oma õigusest kõikidele asjadele tingimusel, et ka teised seda teevad. Igaüks peaks olema rahul säärase hulga vabadusega teiste suhtes, nagu ta lubaks teistel iseenda suhtes. (Hobbes 1996: 91, 92)

Oluline on ka kolmas loomuseadus, mis on õigluse aluseks. Kui pole sõlmitud ühtegi lepingut, on endiselt kõikidel õigus kõigele, seega ei saa mingi tegu olla ebaõiglane. Kui aga leping on sõlmitud, on sellest mitte kinni pidamine ebaõiglane. Ebaõigluse definitsioon on lepingust mitte kinni pidamine. See mis pole ebaõiglane, on õiglane. Kolmas loomuseadus kõlab järgnevalt: Tuleb täita kõik lepped, mis sõlmitakse. (Hobbes 1996: 100)

Kui inimesed järgivad loomuseadusi, saavad nad koos eksisteerida ühiskonnana. Tekib võimalus inimestel, kes tahavad valitseda, kerkida esile ning teha seda, ent selle jaoks tuleb sõlmida nii-öelda ühiskondlik leping, mille alusel valitseja nõustub rahvast teenima ning rahvas nõustub talle kuuletuma. Toon välja, et ka see on vaid oletuslik kontseptsioon, reaalselt sellist ühiskondlikku lepingut ei eksisteeri. (Hobbes 1996: 121-128) Kokkuvõtvalt järeldeb Hobbes, et inimesed, kellel on kalduvus elada vabaduses ning ambitsioonid valitseda teiste üle, loovad ühiskonna. Ühiskonnana on inimestel suuremad šansid elada rahu. Rahu taotlus ongi Hobbesi riigiteooria eesmärk. Käesoleva lõputöö jaoks on oluline mõista Hobbesi riigiteooria põhiosa, sest see põhjendab väga sekulaarselt ära selle, miks peab ühiskonnas olemas olema ilmalik võim.

2.5 Riigiteooria ja loomuseaduse seos Jumalaga

Eelmises alapeatükis tõin välja Hobbesi arusaama sellest, miks peab maailmas eksisteerima valitsev ilmalik võim. Oma teoses *Leviathan* toob Hobbes pea iga peatüki lõpus oma käsitletud teemadele ka paralleeli piiblilugudega ning tundub, et sellega ta tahaks põhjendada ilmaliku võimu seotust sakraalse võimu ehk Jumalaga. Niisugune seos – Hobbesi oma riigiteooria ning seda toetav piiblilugu – eksisteerib, Hobbes on suutnud väga hästi näidata, et tema teooria toetuseks eksisteerib paralleelne piiblilugu. Samas tundub, et riigivõimu põhjendamise teooriad ning piiblilood ongi lihtsalt vaid paralleelid, sest siinkohal pole tegelikult Hobbes ära põhjendanud, miks siiski peaks piibliloost nähtuma, et ilmalik võim on vajalik ning kust võiks tulla seotus tolleaegse autoriteedi – Jumalaga. Näiteks *Leviathanis* peatükis 20 on Hobbes toonud paralleeli monarhi võimu ja ühe piibliloo vahel. Ta kirjutab, et pühakirjas on mainitud Moosese ja Iisraeli rahva vahelist kokkulepet, et Mooses hakkab neid juhtima Jumala tahtel ning iisraellased kuuletuvad talle vabatahtlikult. Seeläbi on Hobbesi jaoks põhjendatud ilmalik võim jumalikult, kuna Jumala tahtel juhtis Mooses iisraellasi, siis on Jumala tahtel põhjendatud ka ühtede inimeste

valitsemine teiste üle. (Hobbes 1996: 143)

Hobbes kirjutab veel, et mõistuse ja pühakirja järgi tundub ilmne olevat, et eelpool kirjeldatud võim on ühiskonnas tarvilik (Hobbes 1996: 144). Samas leian, et pühakirja näiteid kasutab Hobbes hoopis selleks, et toetada oma riigiteooriat ning tegelikku otsest seost seal Jumala käsu järgimises pole. Kui üldjuhul oli 17. sajandil arvamus selline, et kõiges tuli esmalt järgida Jumala tahet ja käsklusi, siis Hobbesi jaoks on esikohal mõistus ning ratsionaalsus ning selle toetamiseks ning aktsepteeritavaks tegemiseks toob ta sisse pühakirja. Seda näitab tema riigiteooria (loomuseisund ning ühiskondlik lepe) käsitlus: nagu nähtus eelpool, ei ole seal kordagi mainitud Jumala sekkumist või tahet, riiki ning valitsust on tarvis, et inimesed saaksid ühiskonnana elada, seda on tarvis nende enda heaks, mitte Jumala tahtel. Siinkohal on võimalik järeldada, et kuna Hobbes suutis oma teooria ära põhjendada ilma Jumalat sisse toomata, ei ole tema jaoks Jumalat inimestele ühiskonnana toimimiseks vaja. Seega on võimalik, et selles peegeldub tema võimalik ateism.

3. Surmajärgse elu käsitlus

3.1 Mis oli Hobbesi jaoks surm?

Esilolevas alapeatükis käsitlen teemat, kuidas suhtub Hobbes surma ja mis see tema jaoks üldse on. Elu säilitamine on Hobbesi jaoks näiteks ülim headus, milleni on võimalik jõuda puhta mõistuse ja ratsionaalse kaalutlemise abil. Surm on siis Hobbesi jaoks ülim kurjus ning sellisele seisukohale jõutakse hirmu tõttu, täpsemalt surmahirmu tõttu, mis on niivõrd tugev kirg, et ületab ka mõistuse.

Surm on esmane ja ülim kurjus, see on esmase headuse eitus, mis läbi eitab see üldse igasuguse headuse olemasolu, kaasa arvatud ülima headuse olemasolu. Samal ajal on Hobbesi järgi ainsaks elustandardiks või püsivaks verstepostiks surm. Vaid surma läbi on inimesel eesmärk, milleks on surma nägemise või lähedaste hukkamise kogemuse tõttu selle vältimine. Samas leiab Hobbes, et surm iseenesest selle üldises mõttes pole kõige esmasem ning ülim kurjus. Ta läheb konkreetsemaks ning väidab, et selleks on hoopis piinav või vägivaldne surm ja seda seetõttu, et selline surm on veel julmem kurjus ning põhjustab rohkem kannatusi inimesele kui valutu surm. Kõige ülim kurjus on Hobbesi jaoks seega vägivaldne surm, mille on põhjustanud teine inimene. (Strauss 1963: 15–17)

Hobbesi jaoks ei kardeta surma mitte selle pärast, et peale seda ootab inimesi ees kohtumõistmine ja vastavalt sellele siis kas taevasse pääsemine või põrguvärvade avanemine, nagu kristluse järgi toimuma peaks, vaid hoopis selle pärast, et see on ülim kurjus, mis üldse maailmas olla võib ning inimene ei saa sinna midagi parata, et ta seda kardab. Tema hirmu põhjustavad tema kired, mitte tema mõistus ning oma kirgede kontrollimine on keeruline, kui mitte võimatu, sest need ei allu ratsionaalsetele kaalutlustele ega arutlustele. Isegi proovides oma kirgi mõistuse abil lahti seletada ning neid seeläbi kontrolli all hoida jõuab inimene ikkagi lõpuks olukorda, kus kired võtavad ta üle võimust. (Strauss 1963: 16)

Sellise lähenemisega on hirm surma ees põhjendatud mitte läbi usu, vaid läbi ratsionaalse kaalutluse ning tuginedes võimalikele kättesaadavatele empiirilistele tõenditele. See omakorda viitab sellele, et Hobbes'i jaoks võibolla ei olnud kristlikud arusaamad ja printsiibid surma ja selle kartmise kohta piisavalt põhjendatud, mis näitab, et ta võis kahelda kristluses või osades selle printsiipides, mis ise viitab 17. sajandi kontekstis tema võimalikule ateismile.

3.2 Teooria surmajärgse elu kohta

Esimesena on oluline märkida, et Hobbesi eesmärk enda loodud surmajärgse elu õpetusega oli panna inimesi kahtlema tol ajal levinud kristlikus arusaamas teispoelse elu kohta. Seda selle pärast, et tema enda poliitiline süsteem ei sobinud kokku kristliku surmajärgse elu ideega, sest see andis tunnistust sellest, et inimesed elavad igavesti, ühel kujul, või teisel. Probleem seisnes selles, et inimestel tuli valida, kas järgida sekulaarset valitsust, mis lubas karistada rikkujaid vangistuse ja surmaga, või religioosseid autoriteete, kes ähvardasid igavese põlemisega põrgutules. Viimase valimine tundus mõistlikuma valikuna. Samuti oli keeruline kedagi, kes uskus, et talle on määratud pääseda jumalariiki, panna toimima viisil, mis võiks kahjustada tema usutavat saatust pääseda sinna. Lisaks, Hobbesi jaoks oli oluline rahu, ning rahu ähvardasid inimesed, kes otsisid tuntutust ning austust rahva seas ning selle saamiseks olid valmis tapma või saada tapetud. Seega Hobbesi eesmärk oli õõnestada inimeste usku surmajärgsesse ellu, kas siis kristlikku lootust pääseda taevasse või hirmu põrgu ees, või iha saavutada igavene ja surematu au. Need soovid või lootused või hirmud inimestes tahtis ta asendada sooviga elada võimalikult kaua, mis oli tema arvates kõige optimaalsem ning rahutoovam lahendus. Hobbesi eesmärk polnd hävitada inimeste usku surmajärgsesse ellu, vaid seda lihtsalt veidi kõikuma lüüa. (McClure 2016: 2)

Hobbes oli seisukohal, et kristlik arusaam ei ole sobilik ning see tuleb asendada uue lähenemisega. Nimelt oli tema jaoks kristlus üldse liialt represseeriv ning inimestele hirmu sisendav, seetõttu leidis ta, et kristlik surmajärgne arusaam taevast ning põrgust tuleb asendada vähem äärmusliku versiooniga. Tema jaoks eksisteerib küll taevas, ent põrgut pole olemas. Ka surmajärgne kohtumõistmine Jumala poolt on olemas, ent need, kes kristliku kontseptsiooni järgi oleks pidanud põrgusse minema, tema arusaama järgi seda ei tee, vaid nende karistuseks on peale ülestõusmist teistkordselt surra. Ning kuna selleks ajaks on surm kõikidel inimestel ükskord juba läbi tehtud, pole selles enam midagi niivõrd hirmu tekitavat. (Hobbes 1996: 433 - 439)

Hobbesi järgi eksisteerib kolm maailma, milleks on vana maailm (ingl k *The Old World*), mis on maailm enne suurt uputust, praegune maailm (ingl k *The Present World*), milleks on maailm, mis eksisteerib alates suure uputuse möödumisest kuni viimsepäevani ning saabuv maailm (ingl k *The World To Come*), mis on maailm, mis algab peale viimset päeva ning kestab igavesti. (Hobbes 1996: 435) Samas ei eksisteeri tema käsitluses igavest elu enne viimset päeva ning ülestõusmist, see tähendab surma ja ülestõusmise vahepealset elu.

Kaks väga olulist mõistet Hobbesi käsitluses on veel Jumala kuningriik (ingl k *The*

Kingdom of God) ja pimeduse kuningriik (ingl k *The Kingdom of Darkness*). Esimene tähendab maailma, mis ootab ees inimesi peale ülestõusmist ning teise võiks tuua paralleeliks pörgule, ent see ei ole midagi, mis ootab ees inimest peale tema surma tema karistamiseks, vaid pimeduse kuningriik on Hobbesi järgi see, milles inimesed praegu elavad. See on põhjustatud inimeste ahnusest säilitada enda võim ning kes seetõttu järgivad valesid doktriine.

3.3 Erinevused tavakristlike arusaamade ja Hobbesi surmajärgse elu käsitluse vahel

Hobbes taotles rahu ning valitseva kristliku doktriini ümberkorraldamist. Tema uueks nägemuseks oli doktriin, milles käsitleti surmajärgset elu kehtivast doktriinist erinevalt. Mis erines varasemast doktriinist oli tema käsitlus Püha Kolmainsusest: see viitas tema järgi kolmele ajaloolisele kujutlusele tundmatust Jumalast, kelleks olid Mooses (isa), Kristus (poeg) ja apostlid (püha vaim). Mis oli aga kõige olulisem tema süsteemis, oli tema nägemus taevast ja pörgust. Kuna Hobbes oli materialist, oli tema jaoks kõik materiaalne, kaasa arvatud inimese hing. Lisaks oli tema arusaama järgi surmajärgne elu maine ning ühe olulisima faktorina leidis ta, et igavest karistust pörgutule näol neetutele ei eksisteeri. Hobbesi jaoks oli igavese elu saavutamiseks piisav, kui usuti Kristusesse ning käituti loomuseaduste ning üldiste seaduste järgi. Neid aga, kes rikkusid seadusi, ootas ees igavene surm, mis seisnes teistkordses surmas, mis leidis aset peale kehalist ülestõusmist viimsel päeval. (Hobbes 1996: 41)

Oma teose *Leviathan* kolmandas ja neljandas osas püüab Hobbes vähendada inimeste hirmu ebavajalike asjade või olukordade suhtes. Näiteks toob ta seal välja, et vaime ja hingi või kummitusi pole vaja karta, nagu on neid kardetud juba ammu ajast, sest neid pole olemas, need on inimese fantaasia vili. Sama kehtib Hobbesi järgi ka pörgu kohta. Seda pole samuti vaja karta, sest seda lihtsalt ei eksisteeri. See on ebavajalik hirm, kuna inimesed nagunii kardavad surma juba oma loomu tõttu, see on alateadlik ning mõte pörgust teeb hirmu surma suhtes veelgi suuremaks. Hobbesi uudne käsitlus surmajärgse elu kohta pakkus inimestele uut lootust igavesele elule ning vähendas hirmu surma ees, kuna surm neetutele, nendele, kes karistada pidid saama, pole midagi muud, kui vaid see, mida kõik inimesed nagunii ühe korra läbi elavad. Sellise idee taga peitub soov vabastada inimesed terrorist ning hirmust üksteise ning üleloomuliku ees ning teha nad kuulekamaks seaduste ees. (Hobbes 1996: 42-43)

3.4 Hingekäsitlus

Siinkohal toon välja selle, kuidas käsitleb Hobbes hinge. Hinge kui mittemateriaalset substantsi tema jaoks ei eksisteeri, kui inimene sureb, siis hing või eluhingus lahkuks kehast ning alles jääb vaid materiaalne keha (McClure 2011: 4). Hobbes nimetab seda, mida kutsutakse hingeks „eluhinguseks“ ning selle mõiste on ta võtnud 1. Moosese raamatust 2: 7, kus on kirjas, et Jumal lõi inimese mullast ning puhus talle ninasõõrmete kaudu sisse eluhinguse ning inimesest sai elav hing. Nathaniel Henry on kirjutanud Hobbesi hingekäsitluse kohta, et tegemist on kalvinistliku arusaamaga kristlikust mortalismist – selle järgi ei ole inimese hing algselt surematu ning surmajärgse seisundi ja peale viimset päeva eksisteeriva seisundi vahepealse staadiumi (ingl k *intermediate state*) ajal läheb hing taevasse. (Henry 1951: 237, 241, 242) McClure'i ja Henry arusaamad Hobbesi hingekäsitlusest on üpris napolisõnalised ning võivad jätta küsimuse lahtiseks ning segaseks. Seda seetõttu, et Hobbesi käsitluses ei ole keha ja hinge dualismi, hinge kehast eraldiseisvana ei eksisteeri.

Hobbesi jaoks ei saa hing olla mittekehaline substants, sest tema jaoks tähendavad sõnad substants ja keha sama. Seega „mittekehaline substants“ on vastuoluline sõnade kombinatsioon ja säärane mõiste on enesele vasturääkiv. Seega on ka hing Hobbesi jaoks kehaline. Hobbesi hingekäsitluses on oluline ka see, et ta eitas hinge surematust. Arusaam, et inimhinged on kehast eraldiseisvad substantsid, mille surmajärgne eksistents sõltub nende loomusest, on Hobbesi järgi kiriku poolt tekitatud väärarusaam, mis pärineb kreeka demonoloogiast. Tema jaoks on pühakirjas pigem olemas just vastupidine arusaam, et surematust ei eksisteeri ning mõisted hing ja elu tähistavad ühte ja sama. Seega mõiste 'igavene elu' tähendab hoopis keha taaselustamist ülestõusmispäeval ning surematust pole mitte hinge loomuomane õigus ajavälisele olemasolule, vaid valitud kehadele võimaldatud kingitus Jumala poolt eksisteerida tulevastel aegadel. (Almond 1994: 47, 48)

Selline hingekäsitlus näitab seda, et Hobbes polnud üldse rahul eksisteeriva kristliku arusaamaga sellest, mis toimub hingega peale surma. See oli tema jaoks liialt dualistlik ning keskendus ülemäära hingele ja selle surematusele, mis Hobbesi jaoks polnud oluline, kuna seda tema jaoks ei eksisteerinud ning kehtiv kristlik käsitlus ei aidanud kuidagi kaasa nii-öelda maise elu edendamisele. Siit omakorda nähtub, et tema taotluseks on muuta kehtivat doktriini sellisel viisil, et see sobituks paremini kokku tema enda materialistliku maailmavaatega ning seeläbi toetaks rohkem tema filosoofiat riigiteooria ning ühiskonna korralduse kohta, et tagada ühiskonna võimalikult head toimimist ning rahu.

3.5 Hobbesi kaasaegsete filosoofide käsitlused hingest

Leian, et on oluline välja tuua Hobbesi kaasaegsete filosoofide käsitlused hingest selleks, et oleks võimalik võrrelda Hobbesi ning teiste mõtlejate arusaamu, mis üldse on hing ning mis sellega toimub peale surma. Sedasi on võimalik näha, kas võrreldes teiste filosoofidega on Hobbesi teooria ateistlik või mitte ning kas see erineb väga palju teiste filosoofide käsitlustest.

Henry More, kes on Hobbesi kaasaegne filosoof, on esitanud oma käsitluse hingest ja kehast. Tema jaoks on hing mittemateriaalne, ent ilma kehata ta olemas olla ei saa. More'i teooria kohaselt saab hingel olla kolm eri sorti keha, mille kujul ta oma eksistentsi eri staadiumite jooksul on – maine (*terrestrial*), ehk siis see, mis on siin maa peal, kehaline olek; õhuline (*aerial*), ehk siis vahepealne olek, kui hing pole ei maine ega taevane; ja eeterlik (*aethereal*), ehk siis taevalik olek, mis on hingel peale taassündi. More toob välja selle, et vahepeelses olekus, õhulisena (*aerial*), näiteks on pilved, mis võivad võtta eri kujusid ning see omakorda andis More'i jaoks tõestust sellest, et mittemateriaalne hing võib võtta materiaalse keha kuju. (More 1987: 157)

Sarnasus Hobbesi ning More'i hingekäsitlustes seisneb selles, et kummagi jaoks pole kehtiv kristlik arusaam piisavalt sobilik ning mõlemal on oma kujutlused hinge kohta. Hobbesi jaoks on hing midagi, mida ei saa kehast eraldiseisvana käsitleda, sest pole võimalik, et on olemas midagi, mis on mitteaineline ning hing kehast eraldatuna seda oleks. More'i jaoks ei saa samuti hinge ilma kehata olemas olla, see tähendab, et tema käsitluses eksisteerib hing alati koos kehaga, keha on lihtsalt elu eri staadiumites eri kujudel. Erinevus Hobbesi ja More'i seisukohtades seisneb selles, et Hobbesi jaoks ei saa olla hing mittemateriaalne, ent More'i jaoks hing seda just on.

Gottfried Wilhelm Leibniz, kes on samuti Hobbesi kaasagene filosoof, on ka loonud teooria, mis selgitab, mis toimub hingedega peale surma. Leibniz, erinevalt Hobbesist oli idealist, mis tähendab, et tema jaoks on kindlalt olemasolev midagi vaimset. Tema järgi kognitiivne surm pole reaalne ega igavene. See on seisund, kus hinge taju on hägustunud ning muutunud segaseks tajuks teatud ajaperioodi vältel. Leibnizi filosoofias on olulisel kohal monaadid – need on reaalsuse põhilised ühikud, mis on ainsad olemasolevad reaalsed substantsid. Leibnizi jaoks materiaalseid kehi ei eksisteeri. Seega ainus reaalselt olemasolev substants on mõistusesarnased substantsid, millel on võime kogeda tajumusi ning tunda iha (ingl k *appetite*) millegi järgi, näiteks hinged. Kui inimene sureb, siis ratsionaalne hing, mis Leibnizi järgi on monaadide hierarhias kõrgemal asetsev monaad, kukub lihtsa substantsi tasemele, mis on üks madalaimaid. Samas, Leibniz ütleb, et see on vaid lühiajaline staadium,

seda saab võrrelda ilma unenägu deta unega, millest inimene ärkab ning saab tagasi selge ja erksa tajumisvõime. Peale surma läheb Leibnizi järgi hing taevasse. (Roinila 2016: 7-8)

Hobbese ja Leibnizi käsitluses on palju ühist, ent põhiliseks erinevuseks on see, et Leibnizi jaoks on hing see, mis on kindlalt olemas ja Hobbese jaoks on keha see, mis on kindlalt olemas. Leibniz selgitab rohkem oma käsitluses seda, kuidas läheb hing taevasse (taevast nimetab ta armu kuningriigiks) ent mis selle hingega edasi saab, ta palju ei seleta. Hobbes seevastu käsitleb rohkem seda, mis saab inimesega peale surma, sest kehast eraldiseisvat hinge tema jaoks pole ning seega ei saa ta ka rääkida palju sellest, mis sellega toimuma peaks. Ta seletab rohkem seda, mis hakkab toimuma surmajärgselt.

Nii More'i kui Leibnizi hingekäsitluste põhierinevus Hobbese omast seisneb selles, et nende mõlema jaoks eksisteerib keha ja hinge dualism ning nende jaoks on aktsepteeritav seisukoht, et hing on mittemateriaalne substants. Hobbes sellega ei nõustu, tema jaoks hing kehast eraldatuna eksisteerida ei saa, sest materialistina on tema jaoks kõik olemasolev ainealine. Kui hing oleks olemas kehast eraldiseisvana, siis peaks see olema midagi mittemateriaalset, mis on võimatu. Hinge kui mittemateriaalset substantsi pole Hobbese jaoks olemas.

3.6 Käsitlus põrgust

Hobbese järgi ülestõusmispäeval äratatakse surnud üles ning seejärel toimub kohtuotsuse päev (ingl k *Judgement Day*) ning otsustatakse, kes on valitud ning saavad surematud (endiselt siiski materiaalsed) kehad ja kes on oma elu jooksul halvasti käitunud ning on neetud, need saavad surelikud kehad. (McClure 2011: 4)

Taevas asub Hobbese järgi maa peal, ent need, kes said surematud kehad, nende seas ei toimu abiellumist ega järglaste saamist, sest kuna tegemist on surematutega, viiks paljunemine kiirelt ülerahvastatuseni. Taeva asukoht on Uus Jeruusalemm, see on mõõtnetelt veidi väiksem, kui on Austraalia. Põrgu asub Hobbese käsitluses samuti maa peal, ent see pole põrgu kristlikus mõttes. Neetud elavad seal, nad võivad abielluda, järglasi saada ja lapsi kasvatada, ent peale seda nad surevad teistkordset surma põrgutules. Sellest enam ülesärkamist pole. Ka nende lapsed pole samasugusest saatusest päästetud, kui nemad on suureks kasvanud ja oma lapsed saanud, lõpetavad nad samamoodi, kui nende vanemad. Seega põrgust pääsu pole, ent karistusena enne ülestõusmispäeva halvasti elatud elu eest pole mitte igavene põlemine põrgutules või igavene piin, vaid hoopis see teistkordne elu neetuna põrgus, mis asub maa peal. Hobbese järgi peaks see olema piisav karistus patustajatele. (McClure 2011: 5, 6)

McClure on arutanud ka selle üle, kas Hobbesi käsitus on tegemist metafoorilise või konkreetse põrgutulega. Jätnud selle lahtiseks, suutis Hobbes teha põrgu inimeste jaoks vähem hirmuäratavaks ning seda ta sooviski saavutada, sest siis inimesed kardaksid vähem karistust Jumalalt tema reeglite rikkumise tõttu ning seeläbi austaksid rohkem seadusi, mis kehtivad ühiskonnas. Sama kehtib taeva kohta, ka taevas on Hobbesi versioonis lähedasem elule maal, see pole nii ülihea ja jumaliku kohana kujutatud, nagu see on kristlikus arusaamas. Seega on nii elu taevas kui põrgus tehtud üpriski sarnaseks eluga maal ning seda eesmärgiga panna inimesi vähem kartma surmajärgset elu ning keskendumata rohkem käesolevale elule. (McClure 2011: 7)

3.7 Hobbesi kaasaegsete autorite käsitlused surmajärgsest elust

Varasemalt sai võrreldud Leibnizi käsitlust hingest Hobbesi omaga. Siinkohal toon välja Leibnizi käsitluse surmajärgsest elust, et leiduks võrdlusmoment, kuidas mõistsid Hobbesi kaasaegsed filosoofid teispoolset elu.

Leibnizi jaoks on inimhinged ratsionaalsed ning võimelised mõttetööks, seega peavad nad olema suutelised moraalseteks tegudeks, mis omakorda tähendab, et oma elu jooksul peavad nad käituma võimalikult moraalselt, et pääseda armu kuningriiki. Kui inimesed moraalselt oma eluea jooksul ei käitu, ootab neid peale surma karistus. Samas Leibniz kahjuks täiesti selgelt ei ütle, mis saab hingega peale Jumala kuningriiki sisenemist. Ta kirjeldab sealseid elanikke, ütleb, et nad tunnevad rõõmu ja naudingut, lootust ning puhast armastust, mis seisneb armastatud lähedaste hindamises ning hoidmises. Armastus Jumala vastu on aga üks olulisimaid aspekte seal, sest see näitab Leibnizi jaoks Jumala kuningriigi inimeste vooruslikkust. Kõik nende teod peavad olema ajendatud armastusest Jumala vastu ning see on see, mis teeb inimhinge Jumala kuningriigis õnnelikuks. Samas toob Leibniz välja, et õnnelikkus ei ole kunagi igavene seisund, alati vajatakse rohkemat ning peab toimuma pidev progress parema suunas. Sama kehtib ka surmajärgse elu kohta, on tarvis, et alati leitaks mingid uued ideaalid ning naudingud, uued viisid, et teha Jumal õnnelikuks. Seda selle pärast, et isegi Jumala kuningriigis ei saa olla täielikku teostatust, alati on vaja millegi poole püüelda. Ent see on hea asi, sest see leiab aset Jumala kuningriigis ning see on inimese jaoks koht, kus ta saab viibida Jumalale kõige lähemal. Samal ajal inimesed, kes pole oma elu jooksul olnud piisavalt moraalsed, on Leibnizi sõnul patustajad. Mis jääb segaseks tema käsitusel, on see, kas ta uskus, et eksisteerib põrgu ning igavene põlemine põrgutules nende jaoks, kes on elanud ebamoraalset elu. Leibnizi jaoks määrab hinge karistuse mitte patu raskus vaid see, kui palju pattu on inimene oma elu jooksul teinud.

Kui hing on teinud pattu terve oma elu jooksul ning jätkab seda igavesti, siis Leibnizi järgi on aus, kui see hing saab ka igavese karistuse. (Roinila 2016: 9-15)

Huvitava võrdlusena saab välja tuua, et Leibniz käsitleb rohkem taevast ning Hobbes põrgut. Väga suure erinevusena saab veel välja tuua selle, et Leibniz järgib rohkem kristlikku traditsiooni väites, et inimesi ootab peale surma ees kohtumõistmine, kus arvestatakse kokku inimese patud ning määratakse karistus. See tähendab, et Leibniz ikkagi rõhutab surmajärgset elu ja selle olulisust praeguses elus. See on iseenesest arusaadav, sest Leibnizi näol on tegemist idealistiga, kelle jaoks ongi kõik olemasolev vaimne, seetõttu ei ole see väga kummaline, kui ta rõhutab, et oma hinge eest peab hoolt kandma moraalne olemisega, et teispoosuses oleks hea elu. Hobbes seevastu aga just rõhutab seda nii-öelda praegust ehk maist elu, tema püüab näidata seda, et pole vaja karta seda, mis tuleb peale surma, sest see pole midagi nii hirmsat. Moraalselt peab käituma ka Hobbesi teooria järgi, ent seda mitte selleks, et pääseda Jumala karistusest pärast surma vaid hoopis selleks, et ühiskond toimiks hästi ning oleks funktsioneeriv.

Teine filosoof, kelle seisukoha surmajärgse elu kohta toon siinkohal võrdluseks, on David Hume. Hume'i puhul on küll tegemist 18-nda sajandi filosoofiga, ent sellest hoolimata leian, et tema arusaama võib käesolevas essees välja tuua, kuna teatud mõttes kattub see mitmeski punktis Hobbesi positsiooniga. Surmajärgse elu kohta väidab Hume, et usk sellesse on põhjendamatu. Kristliku doktriini järgi ootab peale surma kohtumõistmine ja Hume küsib, mis on karistamise mõte peale surma? Selles maailmas eeldatakse, et karistus on millegi tõttu teenitud ja see teenib edasisi huve, nii karistatava isiklikke (halval teol halvad tagajärjed), kui ka üldsuse huve (teistele õpetuseks). Samas kui inimeste elu siin maailmas lõppeb, mis on selle karistuse mõte surmajärgses elus? Seal see ei teeni neid eesmärke, mis sellel siinses maailmas on. Teine vastuväide surmajärgse elu kohta on see, et Jumal peaks otsustama, kes on hea (saab taevasse) ja kes halb (läheb põrgu), ent mille alusel ta inimeste väärtuse üle otsustab? Selles elus on kriteeriumiteks moraalsus ning nauding ja valu tundmine. Ent kas peaks siis eeldatama, et Jumalal on samasugused inimlikud kriteeriumid?

Kokkuvõtvalt on Hume'i seisukoht surmajärgse elu kohta selline, et see on alusetu. See sõltub metafüüsilistest eeldustest mõistuse või hinge olemuse kohta, mis on filosoofiliselt ebaseaduslikud ning mis sisaldavad ideesid, mis on igapäevase kogemusega keha ja hinge kohta vastuolus. Samuti sõltub surmajärgse elu doktriin Jumala headusest ja õiglusest, milles omakorda on jällegi puudu filosoofilisest õigustusest. (Russell 2016)

Hobbesi ja Hume'i käsitluste sarnasus paistab selgelt esile selles, et nad püüavad

mõlemad ümber lükata kehtivat kristlikku doktriini. Hume teeb seda veidi äärmuslikumalt, see tähendab, et ta väidab, et usk surmajärgsesse elusse on üleüldse alusetu. Hobbes nii kaugele ei läinud, tema väitis, et põrgu kontseptsioon ei ole nii karm ja julm, kui kristlik õpetus seda näitab. Nii Hume'i kui Hobbesi on peetud ateistideks, samas mõlemad ise väidavad, et usuvad Jumala olemasolusse, lihtsalt mitte nii, nagu kristlik doktriin seda ette kirjutab.

4. Järeldused Hobbesi ateismi kohta

Käesolevas lõputöös käsitlesin kolme teemat Thomas Hobbesi filosoofias, uurides, kas nendes võib leida ateismi. Esimese teemana võtsin ette tema materialismi, seejärel riigiteooria ning viimasena surmajärgse elu käsitluse. Oluline on ka märkida, et kontekst, milles Hobbes kirjutas ning ajakontekst, milles lõputöö on kirjutatud, on väga erinevad ning sellest tulenevalt on ka ateismi tähendused erinevad.

Materialismi teemas leidsin, et seal on palju, mida Hobbes pole lõpuni ära seletanud, nagu näiteks kuidas saab Jumal olla materiaalne. Ta küll kirjutab, et Jumal on materiaalne, sest ta on igavene ning seeläbi kõige algpõhjuseks, ent tema materiaalsus on erinev inimestele teadaolevast materiaalsusest. Tekkis küsimus, kuidas saab materiaalne olla midagi erinevat materiaalsest? Hobbes väidab, et Jumala kehalisus on inimestele mõistuseülene ja seetõttu ei saagi inimesed sellest aru saada, ent sama hästi võib siis Jumala materiaalsus olla ka mittemateriaalsus, kui see on inimestele mõistetamatu. Sel juhul ei saaks midagi konkreetsel teemal Jumala kohta väita. Samas on Hobbes ka väitnud, et ainus, mida Jumala kohta kindlalt väita saab, on see, et ta on olemas. Kui Hobbes oleks piirdunudki selle väitega ega rohkem midagi Jumala kohta öelnud, oleks rohkem mõistetav, mis oli tema seisukoht Jumala suhtes. Kuid kuna ta väitis ka, et Jumal on materiaalne, tekitab see rohkem segadust kui selgust tema positsiooni suhtes. Võimalik, et Hobbes tegelikult tõesti arvas, et Jumala kohta rohkem midagi öelda ei saa, aga kuna tema enda süsteem ning teooria materialismi kohta 17. sajandi kontekstis vajab selgitust ka Jumala kohta, siis pidi ta kuidagi Jumala oma süsteemiga rohkem siduma ning midagi ütleva lisaks sellele, et ta on olemas. Oma kaasaja kontekstis oleks Jumala kohta rohkem mitte midagi ütlemine teinud Hobbesist kindlasti ateisti, sest see oleks vastuollu läinud valitseva kristliku arusaamaga, millega ei tohtinud vastuollu minna. Võimalik, et seetõttu Hobbes nii palju lahtisi otsi jättiski – ta ei tahtnud nõustuda sajabrotsendilisel kristliku käsitlusega, sest see oleks vastuollu läinud tema enda käsitlusega, samal ajal ei saanud ta öelda täie kindlusega ja selgesõnaliselt oma positsiooni välja, sest see oleks lõppenud tema jaoks väga halvasti ning ta ei oleks saanud rohkem teistel teemadel kirjutada ning panustada poliitikafilosoofiasse ning teistesse sekulaarsematesse teemadesse.

Siinkohal toon ka välja Hobbesi riigikäsitlusest nähtuva võimaliku ateismi. Nimelt, oma teooriat esitades ei ole Hobbes põhjendanud ilmaliku võimu vajadust Jumalaga, vaid sellega, et see on tarvilik inimeste endi heaks ning selleks, et ühiskond toimiks efektiivselt. Oma teooria toetuseks on ta toonud paralleele pühakirjast, ent paralleelne lugu pole

põhjenduseks, vaid pigem illustreerimiseks. Siin nähtub taaskord see, et selleks, et tema enda süsteem oleks vastuvõetavam, pidi Hobbes seostama selle kehtiva kristliku doktriini ning arusaamadega. Võimalik, et tema enda jaoks polnud sellist jumalikku põhjendust ratsionaalselt läbimõeldud ja kaalutletud süsteemile tarvis, ent selleks, et mitte saada kõrvale heidetud ning ateistiks tembeldatud, pidi ta selle sisse tooma. Eksisteerib võimalus, et Hobbes tahtis oma ideesid maailmaga jagada, ent kuna ühiskonna surve ning aktsepteerimatus mitte laialtlevinud kristlike ideede suhtes oli tugev, pidi ta enda usaldusväärse kasvatamiseks kohandama oma teooria selliseks, et see oleks rahvale mõistetav ning mitte liiga uuendusmeelne.

Viimasena arutlen Hobbesi surmajärgse elu teooria ning selle seose üle tema võimaliku ateismiga. Hobbes on välja arendanud idee surmajärgse elu kohta, erilist rõhku on ta pannud põrgu kontseptsioonile. Ta toob välja, et põrgut sellisena, nagu seda kristlikus mõtteviisis käsitletakse, ei eksisteeri, vaid see on hoopis midagi leebemat, nimelt eksisteerib see maa peal ning igavest piina ja põlemist põrgutules ei ole. Sellise käsitlusega põrgust taotleb Hobbes aga hoopiski mitte midagi, mis oleks seotud millegi jumalikuga, vaid tema eesmärk on maise. Täpsemalt, kui inimesed mõistavad, et põrgut, karistust ning elu teispooluses ei pea nii meeletult kartma, nagu nad seni olid teinud, vaid see polegi nii hirmus, siis nad keskenduvad rohkem oma maisele elule ning saavad aru, et tegelikult on olulised need reeglid ja seadused, mis reguleerivad ühiskonna elu nende eluea jooksul. Hobbes tahtis panna inimesi järgima enam maiseid seaduseid, tahtis, et nad mõistaksid, et see, mis tuleb peale surma pole käesolevas hetkes tegelikult nii oluline. Nüüd võiks küsida, miks Hobbes siiski seda tahtis. Üks variant on, et tema enda poliitilise süsteemi rakendamiseks oleks olnud talle tarvilik, et inimesed järgiksid tema seadusi. Teine variant on, et ta oli ateist, ning tahtis, et ka teised inimesed mõistaksid, et Jumalalt antud seadusi pole ning kui need on antud inimeste poolt, siis milleks väita, et need on jumalikku päritolu. Lisaks keskendavad need liialt tähelepanu millelegi, mida tegelikult ei eksisteeri, ehk siis kristlik surmajärgne elu. Kolmandana on võimalik ka variant, et ta tahtis kahte eelpool mainitud varianti saavutada, ent lihtsalt selleks, et inimeste elu oleks parem, et ei elataks pidevas hirmus selle tõttu, mis juhtub peale surma.

Üleval mainitud põhjustel võtan seisukoha, et Hobbes pole 21. sajandi mõistes ateist, vaid nagu ka lõputöö alguses sai mainitud, deist, mis tähendab, et ta usub Jumala olemasolu, ent sellega ta usk piirdubki. Ülejäänu, kas Jumal on ulatusega, igavene, kõikvõimas, see pole Hobbesi jaoks niivõrd oluline, sest oma ajastu kohta oli ta vägagi sekulaarse maailmavaatega. Tänapäeval sobituks Hobbes oma suhtumisega Jumalasse väga hästi

ühiskonda, sest hetkel on tegemist väga sekulariseerunud maailmaga võrreldes 17. sajandiga, kus koht Jumalale ja usule eksisteerib, ent pigem on laialtlevinum arvamus, et usk on individuaalne asi ning seda ei saa ühiskonna poolt inimestele peale suruda. 17. sajandi kontekstis võib aga Hobbesi vaadata kui ateisti, sest hoolimata sellest, et ta käsitleb Jumalat ning religiooni palju, ei anna ta mitmele küsimusele, millele paljud tema kaasaegsed oleks andnud vastuseks midagi, mis langeb kokku kristliku mõtteviisiga, selgesõnalist vastust, mida ta oleks tõenäoliselt andnud, kui ta oleks olnud kindel selle vastuse tõesuses.

Kokkuvõte

Käesoleva lõputöö eesmärgiks oli selgitada välja, kas ja kui palju on võimalik tuvastada ateismi 17. sajandi filosoofi Thomas Hobbesi teostes ning teooriates. Selle eesmärgi saavutamiseks andsin esmalt sissejuhatava ülevaate tema elust, et oleks kergem mõista, mis taustal ta oma mõtted on kujundanud. Seejärel käsitlesin kolme olulist teemat tema filosoofias. Nendeks on materialism, riigikäsitus ning surmajärgse elu teooria. Esmalt andsin ülevaate kõigist kolmest, mida need täpsemalt tähendavad ning endast kujutavad, seejärel tõin välja kitsaskohad või segaseks jäänud punktid, mis võivad viidata Hobbesi võimalikule ateismile ning muud asjaolud, nagu näiteks vastuolu tema materialistliku maailmapildi ning Jumala olemasolu põhjenduse vahel. Viimasena esitasin järeldused, mis tulenesid eelpool mainitud kolme teema lahkamisel. Jõudsin seisukohale, et kuigi Hobbesi peeti tema enda ajastul ateistiks, oleks ta tänapäeval pigem deist, kuna ateistina defineerisin inimest, kes eitab Jumala olemasolu. Seda Hobbes ei teinud, vastupidi, tema ütles, et Jumal on olemas, ta lihtsalt ei sekku maailma kulgu ega inimeste ellu. Lisaks järeldasin, et ateistiks peeti teda seetõttu, et tema arusaam Jumalast ei läinud kokku valitseva kristliku õpetusega ning et segaseks jäänud kohad tema teooriates tulenesid sellest, et ühiskonna surve tõttu ei saanud ta kirjutada ilma Jumalat käsitlemata, see tähendab, et midagi pidi ta Jumala kohta ütlema, isegi, kui see ei läinud väga hästi kokku näiteks tema materialistliku maailmavaatega. Oluline on ka märkida, et Hobbesi kohta ei saa kindlasõnaliselt öelda, et ta on ateist või deist, sest eri sajanditel on olnud erinevad arusaamad nendest mõistetest. Ühe või teisena saabki teda käsitleda vaid selles konkreetses ajajärgus.

Kasutatud kirjandus:

- Almond, P. C. (1994). *Heaven and Hell in Enlightenment England*, Cambridge University Press, New York.
- Cohen, G. A. (2014). *Lectures on the History of Moral and Political Philosophy*. Ed. Wolff, J. Princeton University Press, Princeton.
- Draper, P. "Atheism and Agnosticism", Edward N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2017 Edition). Retrieved February 21, 2018, from <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/atheism-agnosticism/>.
- Duncan, S. "Thomas Hobbes", Edward N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2017 Edition). Retrieved March 11, 2018, from <https://plato.stanford.edu/archives/sum2017/entries/hobbes/>.
- Friedenthal, M. (2012). Ateism varausajal kui ebakindluse väljendus ja kindluse otsimine. *Ajalooline ajakiri*, 3/4 (141/142), 221–238.
- Guyer, P. and Horstmann, R. P. "Idealism", Edward N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2018 Edition). Retrieved March 2, 2018, from <https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/idealism/>.
- Henry, N. H. (1951). Milton and Hobbes: Mortalism and the Intermediate state. *Studies in Philology*, Vol. 48, No. 2 (Apr., 1951). Retrieved February 13, 2018, from <http://www.jstor.org/stable/4172974>.
- Hobbes, T. (1996). *Hobbes: Leviathan: Revised Student Edition*. Ed. Tuck, R. Cambridge University Press, New York.
- Martinich, A. P. (2005). *Hobbes*, Routledge, New York.
- McClure, C. S. (2011). Hell and Anxiety in Hobbes's „Leviathan“. *The Review of Politics*, Vol. 73, No. 1 (WINTER 2011). Retrieved February 13, 2018, from <http://www.jstor.org/stable/23016490>.
- McClure, C. S. (2016). *Hobbes and the Artifice of Eternity*, Cambridge University Press, New York.
- More, H. (1987). *The Immortality of the Soul*. Ed. A. Jacob. Martinus Nijhoff, Leiden.
- Piibel. (2000). Eesti Piibliselts, Tallinn.
- Roinila, M. (2016). The "Death" Of Monads: G. W. Leibniz On Death And Anti-Death. In Charles Tandy (ed.), *Death and Anti Death, vol. 14: Four Decades after Michael Polanyi*,

- Three Centuries after G. W. Leibniz*. RIA University Press, Ann Arbor.
- Russell, P. „Hume on Religion“, Edward N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2016 Edition). Retrieved April 10, 2018, from <https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/hume-religion/>.
- Saarinen, E. (1996). *Filosoofia ajalugu tipult tipule. Sokratesest Marxini*, Avita, Tallinn.
- Strauss, L. (1963). *The Political Philosophy of Hobbes: Its Basis and Its Genesis*, University Of Chicago Press, Chicago.

Summary

Atheism in Thomas Hobbes's Philosophy

The purpose of my thesis is to find out whether there is any atheism in the philosophy of 17th century thinker Thomas Hobbes. To start with, I gave an introductory overview of Hobbes's life so it would be easier to understand what is the background he is coming from. Then I discussed three main subjects that are important in his philosophy: materialism, political philosophy about government, and theory of life after death. Firstly I made it clear what these three subjects are, secondly I brought forth his ideas that weren't presented clearly enough within these three topics that could indicate his possible atheism. For example Hobbes being a materialist and his reasoning about the existence of God. Lastly I presented the conclusions that I made relying on the analysis of these three subjects. I inferred that even though Hobbes was considered to be an atheist during his lifetime, nowadays he would rather be thought of as a deist and that because of the definition I gave for an atheist – atheist is a person who denies the existence of God. Hobbes did not deny it, quite the opposite, he said that God does exist but he doesn't intervene in people's lives. I also concluded that Hobbes was considered to be an atheist because his understandings of God did not match with the Christian understanding of God which was the dominant way of thinking back in the 17th century. In addition I added that the confusion in some places in his theories came from the pressure of the society. What is meant is that taking into account the dominant Christian way of thinking it was almost impossible to write any philosophy without considering God, that means that Hobbes had to say something about God even if it was not in consistency with his understandings of the world, for example his materialism. It is also important to understand that it can't be said with confidence that Hobbes was an atheist or a deist because in different centuries there have been different understandings of these concepts. He can be thought of as an atheist or as a deist only in the corresponding era.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Tiina Suur (sünd. 16. 11. 1992),

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Ateism Thomas Hobbesi filosoofias“, mille juhendaja on Roomet Jakapi,
 - 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi Dspace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 28.04.2018